

Pagpangayaw sa Bag-ong Duta: Karanasan ng mga Ilonggo Settlers sa Kalilangan, Bukidnon

Mary Christelle Concepcion C. Bienes¹ , John Mark B. Traña² , Julie Ann A. Orobia³

Author Information:

¹ Kalilangan National High School,
Kalilangan, Bukidnon, Philippines

² Don Carlos Polytechnic College, Don Carlos,
Bukidnon, Philippines

³ Central Mindanao University, Maramag,
Bukidnon, Philippines

Correspondence:

marychristelle.bienes@deped.gov.ph

Article History:

Date Received: July 18, 2026

Date Revised: August 6, 2026

Date Accepted: August 6, 2026

Date Published: September 06, 2026

DOI: <https://doi.org/10.67903/ijroms0316>

Document ID: 2026IJROMS0316

Recommended Citation:

Bienes, M. C. C., Traña, J. M. B., & Orobia, J. A. (2026). Pagpangayaw sa bag-ong duta: Karanasan ng mga Ilonggo settlers sa Kalilangan, Bukidnon. *International Journal of Research on Multidisciplinary Studies*, 1(7), 580–589.

<https://doi.org/10.67903/ijroms0316>

Abstract. Ang migrasyon mula sa Visayas patungong Mindanao ay isa sa pinakamahalagang daloy ng populasyon sa Pilipinas noong ika-20 siglo, na hinimok ng mga programang resettlement ng pamahalaan at ng pangako ng mas magandang buhay sa "Land of Promise." Bagama't malawakang naidokumento ang makro-ekonomikong aspeto ng migrasyong ito, nananatiling limitado ang mga pag-aaral na nakatuon sa personal na salaysay at buhay na karanasan ng mga settlers mismo—ang kanilang paglalakbay, pakikibaka, at pakikibagay sa bagong kapaligiran. Ang pag-aaral na ito ay naglalayong punan ang agwat na ito sa pamamagitan ng pagsusuri sa karanasan ng mga Ilonggo settlers sa Kalilangan, Bukidnon, partikular na ang mga salik ng kanilang migrasyon, ang kanilang karanasan sa paninirahan at pakikibagay, at ang kanilang ambag sa paghubog ng lokal na komunidad. Gumamit ang pag-aaral ng kwalitatibong case study design at nagsagawa ng semi-structured interviews sa sampung (10) kalahok na kinabibilangan ng mga unang henerasyong settler at kanilang mga inapo. Ang mga natuklasan ay nagpapakita na ang migrasyon ng mga Ilonggo ay bunga ng komplikadong interaksyon ng push-pull factors, kabilang ang krisis pang-ekonomiya sa Iloilo at ang pang-akit ng mayamang likas na yaman ng Kalilangan, na pinadali ng mga programang resettlement ng pamahalaan at chain migration. Ang kanilang karanasan sa paninirahan ay nailalarawan ng matinding pisikal na paghihirap, hand-to-mouth na pamumuhay, at unti-unting pagsasama sa multikultural na komunidad. Sa kabila ng mga hamon, ang mga Ilonggo settlers ay naging pangunahing tagapag-ambag sa pag-unlad ng Kalilangan sa larangan ng agrikultura, negosyo, kultura, at pamamahala. Ang pag-aaral na ito ay nag-aambag sa migration studies sa pamamagitan ng pagbibigay ng mayamang paglalarawan ng migrasyon at settlement mula sa perspektibo ng mga ordinaryong tao, at sa lokal na kasaysayan sa pamamagitan ng pagdodokumento ng mga hindi gaanong naririnig na kwento ng pagtitis, determinasyon, at tagumpay na humubog sa kasalukuyang kalagayan ng Kalilangan.

Mga Susing Salita: migrasyon, Ilonggo settlers, pakikibagay, lokal na kasaysayan, pagpangayaw

Panimula

Ang migrasyon ay isang pangunahing penomenon sa kasaysayan ng Pilipinas, kung saan ang paggalaw ng mga tao mula sa isang lugar patungo sa iba ay nagbubunga ng pagbabago sa demograpiya, ekonomiya, at kultura ng parehong pinagmulan at destinasyon. Sa konteksto ng Pilipinas, ang migrasyon mula sa Visayas patungong Mindanao ay isa sa pinakamahalagang daloy ng populasyon noong ika-20 siglo, na hinimok ng mga programang resettlement ng pamahalaan at ng pangako ng mas magandang buhay sa "Land of Promise" (Pellegrina, 2020; Tirtosudarmo, 2019).

Ang Kalilangan, isang munisipalidad sa lalawigan ng Bukidnon, ay naging isa sa mga destinasyon ng mga Ilonggo settlers mula sa Iloilo at iba pang bahagi ng Panay. Ang paglipat na ito, na kilala sa lokal na tawag na "pagpangayaw," ay kumakatawan sa isang malaking pagbabago sa buhay ng mga pamilyang nangahas na iwanan ang kanilang pinagmulan upang maghanap ng mas magandang kapalaran sa Mindanao. Ang salitang "pangayaw" mismo ay may malalim na kahulugan sa kulturang Pilipino—ito ay hindi lamang paglalakbay kundi isang paglalakbay na puno ng panganib, pag-asa, at determinasyon na mag-ugat sa isang bagong lupain.

Sa kabila ng kahalagahan ng karanasang ito sa paghubog ng kasaysayan at identidad ng Kalilangan, nananatiling limitado ang mga pag-aaral na nakatuon sa personal na salaysay ng mga Ilonggo settlers at kanilang mga inapo. Karamihan sa mga umiiral na literatura ay nakatuon sa makro-ekonomikong aspeto ng migrasyon o sa mga programang resettlement ng pamahalaan, samantalang kakaunti ang nagsusuri sa aktuwal na karanasan ng mga settlers—ang kanilang paglalakbay, ang kanilang unang mga araw sa bagong

lugar, ang kanilang pakikibaka para mabuhay, at ang kanilang pakikibagay sa isang kapaligirang lubhang naiiba sa kanilang pinanggalingan. Ang agwat na ito sa literatura—ang kakulangan ng mga pag-aaral na nakasentro sa boses at perspektibo ng mga settler mismo—ang pangunahing binibigyang-lunasan ng kasalukuyang pag-aaral.

Mahalaga ang pag-aaral na ito sapagkat nagbibigay ito ng boses sa mga karanasan ng mga ordinaryong tao na naging bahagi ng isang malawakang kilusang panlipunan na humubog sa kasalukuyang kalagayan ng Kalilangan at ng maraming bahagi ng Mindanao. Sa pamamagitan ng pagdodokumento ng kanilang mga salaysay, nailalabas ang mga hindi gaanong naririnig na kwento ng pagtitiis, determinasyon, at tagumpay na nagpapayaman sa ating pag-unawa sa kasaysayang panlipunan ng Pilipinas. Sa antas ng kontribusyong iskolar, ang pag-aaral na ito ay nag-aalok ng isang micro-level na pagsusuri na umaakma sa umiiral na macro-level na literatura, at nagbibigay ng empirikal na batayan para sa pag-unawa kung paano ang mga personal na karanasan ay nakikipag-ugnayan sa mas malawak na kontekstong sosyo-ekonomiko at pangkasaysayan ng migrasyon sa Pilipinas.

Ginamit sa pag-aaral na ito ang kwalitatibong case study approach upang makapagbigay ng mayaman at malalim na paglalarawan ng karanasan ng mga Ilonggo settlers. Sa pamamagitan ng pagsusuri ng kanilang mga salaysay, inaasahang mag-aambag ang pag-aaral sa larangan ng migration studies, lokal na kasaysayan, at pag-aaral ng kultura sa pamamagitan ng pagpapakita kung paano nakikipag-ugnayan ang mga personal na karanasan sa mas malawak na kontekstong sosyo-ekonomiko at pangkasaysayan.

Mga Tanong sa Pananaliksik

Ang ng pag-aaral na ito na sagutin ang pangunahing tanong: Paano naranasan ng mga Ilonggo settlers ang migrasyon at paninirahan sa Kalilangan, Bukidnon?

Partikular, hinangad ng pag-aaral na masagot ang sumusunod na mga tanong:

1. Ano-ano ang mga salik na nagtulak at humikayat sa mga Ilonggo settlers na lumipat at manirahan sa Kalilangan, Bukidnon?
2. Paano inilalarawan ng mga Ilonggo settlers at kanilang mga inapo ang kanilang karanasan sa paglalakbay, paninirahan, pagkuha ng lupa o kabuhayan, at pakikibagay sa bagong pamayanan?
3. Paano nakaambag ang mga Ilonggo settlers sa pagbuo ng kabuhayan, kultura, at lokal na identidad ng Kalilangan, Bukidnon?

Saklaw at Delimitasyon ng Pag-aaral

Saklaw ng pag-aaral na ito ang pagsusuri sa karanasan ng migrasyon at paninirahan ng mga Ilonggo settlers sa Kalilangan, Bukidnon. Sinuri nito ang mga salik na nagtulak at humikayat sa kanilang paglipat, ang kanilang karanasan sa paglalakbay, paninirahan, pagkuha ng lupa o kabuhayan, at pakikibagay, gayundin ang kanilang ambag sa pagbuo ng kabuhayan, kultura, at lokal na identidad ng Kalilangan. Isinagawa ang pag-aaral sa Kalilangan, Bukidnon, sa pamamagitan ng pakikipanayam sa mga unang henerasyong settler at kanilang mga inapo. Nilimitahan ang pag-aaral sa mga Ilonggo settlers na nagmula sa Iloilo at mga karatig lalawigan sa Panay na nanirahan sa Kalilangan mula 1950s hanggang 1980s. Hindi saklaw ng pag-aaral ang ibang pangkat-etniko na nag-migrate sa Kalilangan, ni ang mga aspetong pang-ekonomiya at pampulitika ng migrasyon na lampas sa personal na karanasan ng mga kalahok.

Balik-Aral sa mga Kaugnay na Pag-aaral

Migrasyon sa Pilipinas: Historikal at Sosyo-ekonomikong Konteksto

Ang migrasyon ay isang mahalagang bahagi ng kasaysayan ng Pilipinas. Ayon kay Aguilar (2019), ang migrasyon ng mga Pilipino mula sa isang pulo patungo sa iba ay nagsimula pa noong panahon ng kolonyalismo, ngunit ang pinakamalaking daloy ng populasyon ay naganap noong ika-20 siglo, partikular na ang migrasyon mula sa Luzon at Visayas patungong Mindanao. Ang migrasyong ito ay hinimok ng kumbinasyon ng mga push factor gaya ng kahirapan, kawalan ng lupa, at kakulangan sa oportunidad, at pull factor gaya ng pangako ng lupang matatrabaho at mas magandang buhay (Pellegrina, 2020).

Ang programang resettlement ng pamahalaan, partikular na ang National Resettlement and Rehabilitation Administration (NARA) at ang Land Settlement and Development Corporation (LASEDECO), ay may mahalagang papel sa pagpapadali ng migrasyon patungong Mindanao. Ayon kay Tirtosudarmo (2019), ang mga programang ito ay bahagi ng mas malawak na polisiya ng pamahalaan na paunlarin ang Mindanao at bawasan ang presyon sa populasyon sa mas makakapal na lugar sa Luzon at Visayas. Gayunpaman, ang mga pag-aaral na ito ay pangunahing nakatuon sa mga patakaran at istruktura ng pamahalaan, at hindi sa aktuwal na karanasan ng mga settler. Ang kasalukuyang pag-aaral ay nag-aalok ng isang panlahat na pananaw na umaakma sa mga makro-istruktural na pagsusuri na ito sa pamamagitan ng pagbibigay-diin sa ahensya at perspektibo ng mga migrante mismo.

Push-Pull Theory ng Migrasyon

Ang push-pull theory, na unang binuo ni Everett Lee (1966), ay nananatiling isang pangunahing balangkas sa pag-unawa sa migrasyon. Ayon sa teoryang ito, ang migrasyon ay bunga ng interaksiyon ng mga salik na "nagtutulak" sa mga tao palayo sa kanilang pinagmulan at mga salik na "humihikayat" sa kanila patungo sa isang destinasyon. Sa konteksto ng migrasyon ng mga Ilonggo patungong Mindanao, ang push factors ay kinabibilangan ng kahirapan, kawalan ng lupa, at limitadong oportunidad sa Iloilo, samantalang ang pull factors ay kinabibilangan ng pangako ng lupang matatrabaho, mayamang likas na yaman, at mas magandang kinabukasan (Pellegrina, 2020; Tirtosudarmo, 2019). Bagama't malawakang ginagamit ang balangkas na ito, binibigyang-diin ng kasalukuyang pag-aaral ang pangangailangan na palawakin ito sa pamamagitan ng pagsasaalang-alang sa papel ng mga social networks at institusyon sa paghubog ng desisyon ng mga migrante, at hindi lamang sa mga pang-ekonomiyang salik. Ipinakita ni Massey et al. (2020) na ang migrasyon ay hindi lamang isang indibidwal na desisyon kundi isang kolektibong proseso na naiimpluwensyahan ng mga social networks at chain migration. Ayon sa kanilang pag-aaral, ang tagumpay ng mga naunang migrante ay nagsisilbing insentibo para sa iba pang mga kamag-anak at kababayan na sumunod, na lumilikha ng isang pattern ng migrasyon na nagpapatuloy sa paglipas ng panahon. Ang konseptong ito ay partikular na may kaugnayan sa pag-aaral ng migrasyon ng mga Ilonggo sa Kalilangan, dahil ang mga salaysay ng mga kalahok ay nagpapakita ng malakas na papel ng ugnayang pampamilya sa pagpapadali ng kanilang paglipat.

Karanasan ng mga Settlers sa Migrasyon at Paninirahan

Ang karanasan ng mga settlers sa kanilang paglalakbay at paninirahan sa bagong lugar ay isang mahalagang aspeto ng migration studies. Ayon kina Tacoli at Mabala (2020), ang paglalakbay ng mga migrante ay kadalasang puno ng pisikal na paghihirap, kawalan ng katiyakan, at panganib. Ang mga settlers ay kadalasang humaharap sa hindi pamilyar na kapaligiran, kakulangan sa imprastraktura, at limitadong akses sa mga pangunahing serbisyo. Ang mga naunang pag-aaral na ito ay nagbibigay ng pangkalahatang larawan ng karanasan ng mga migrante, ngunit hindi nila lubusang naipapaliwanag kung paano ang mga partikular na konteksto—tulad ng kalagayan ng Kalilangan bilang isang destinasyon—ay humuhubog sa karanasang ito. Ang kasalukuyang pag-aaral ay nag-aambag sa pamamagitan ng pagbibigay ng kontekstuwal na lalim sa pangkalahatang mga obserbasyong ito. Sa sandaling makarating sa destinasyon, ang mga settlers ay humaharap sa hamon ng pagtatatag ng bagong tahanan at kabuhayan. Ayon kay De Haan (2021), ang proseso ng settlement ay kadalasang nailalarawan ng hand-to-mouth na pamumuhay, kawalan ng seguridad sa lupa, at pangangailangan na makibagay sa bagong kultural na kapaligiran. Ang pakikibagay ay nangangailangan hindi lamang ng pag-aangkop sa pisikal na kapaligiran kundi pati na rin ng pag-unawa at pagtanggap sa mga lokal na kultura at tradisyon. Ang pag-aaral na ito ay nagpapalawak sa mga naunang pag-aaral sa pamamagitan ng pagpapakita kung paano ang mga Ilonggo settlers ay hindi lamang nag-aangkop sa kanilang bagong kapaligiran kundi aktibong humubog dito sa pamamagitan ng kanilang mga kasanayan, kaalaman, at tradisyon.

Pakikibagay at Pagbuo ng Bagong Identidad

Ang pakikibagay o acculturation ay isang komplikadong proseso kung saan ang mga migrante ay natututo at nagsasama ng mga elemento ng bagong kultura habang pinapanatili ang mga aspeto ng kanilang sariling kultura (Berry, 2021). Ayon kay Berry, ang tagumpay ng pakikibagay ay nakasalalay sa kakayahan ng mga migrante na balansehin ang kanilang pagnanais na mapanatili ang kanilang sariling kultura at ang kanilang pagnanais na makilahok sa mas malawak na lipunan. Ang balangkas na ito ay mahalaga sa pag-unawa sa karanasan ng mga Ilonggo settlers, ngunit ang kasalukuyang pag-aaral ay nagpapakita na ang pakikibagay ay hindi lamang isang indibidwal na proseso kundi isang kolektibo at intergenerational na penomenon na humuhubog sa identidad ng buong komunidad. Sa konteksto ng migrasyon ng mga Ilonggo sa Mindanao, ang pakikibagay ay nangangahulugan ng pamumuhay kasama ng iba't ibang pangkat-etniko tulad ng mga Manobo, Muslim, Cebuano, at Ilokano. Ayon kina Rivera Santana at Akhurst (2021), ang matagumpay na pakikibagay ay kadalasang nangangailangan ng pagiging bukas sa iba't ibang kultura at ang pagbuo ng mga estratehiya sa pakikipamuhay na iginagalang ang pagkakaiba-iba.

Ambag ng mga Migrante sa Paghubog ng Lokal na Komunidad

Ang mga migrante ay hindi lamang nakinabang sa kanilang bagong tahanan; sila rin ay nag-ambag sa paghubog ng ekonomiya, kultura, at identidad ng kanilang destinasyon. Ayon kina Mills at Doyle (2019), ang mga migrante ay nagdadala ng kanilang mga kasanayan, kaalaman, at tradisyon na nagpapayaman sa kultural na tanawin ng kanilang bagong komunidad. Sa larangan ng agrikultura, ang mga migrante ay kadalasang nagpapakilala ng mga bagong teknolohiya at pamamaraan ng pagsasaka. Sa larangan ng kultura, nag-aambag sila ng mga bagong pagkain, wika, at tradisyon na nagiging bahagi ng lokal na identidad. Ipinakita nina Mills et al. (2022) na ang mga migrante, sa paglipas ng panahon, ay nagiging mahalagang

bahagi ng kanilang bagong komunidad, at ang kanilang mga anak at apo ay kadalasang nakikilala na bilang mga lokal sa halip na mga migrante. Ang prosesong ito ng pagiging "lokal" ay isang mahalagang aspeto ng migration studies na nagpapakita kung paano ang mga migrante ay hindi lamang nag-aaangkop sa kanilang bagong kapaligiran kundi aktibong humuhubog dito. Ang kasalukuyang pag-aaral ay nagbibigay ng empirikal na ebidensya para sa prosesong ito sa pamamagitan ng pagpapakita kung paano ang mga Ilonggo settlers ay naging "mga arkitekto" ng lokal na kasaysayan ng Kalilangan.

Metodolohiya

Disenyo ng Pananaliksik

Ginamit sa pag-aaral ang kwalitatibong case study design. Ang disenyong ito ay angkop sapagkat nakatuon ito sa pag-unawa ng isang partikular na kaso, ang karanasan ng mga Ilonggo settlers sa Kalilangan—sa pamamagitan ng malalim at detalyadong pagsusuri ng kanilang mga salaysay at karanasan. Ayon kina Yin (2018) at Stake (2020), ang case study design ay nagbibigay-daan sa mananaliksik na maunawaan ang isang penomenon sa konteksto nito at makapagbigay ng mayaman at holistic na paglalarawan ng karanasan ng mga kalahok. Ang "kasong" sa pag-aaral na ito ay may malinaw na hangganan: ito ay ang karanasan ng mga Ilonggo settlers na nagmula sa Iloilo at mga karatig lalawigan sa Panay na nanirahan sa Kalilangan, Bukidnon, mula 1950s hanggang 1980s. Ang pagpili ng case study design ay nabigyang-katwiran sa pamamagitan ng pangangailangan na maunawaan ang penomenon sa konteksto nito—ang partikular na historikal, heograpikal, at kultural na kalagayan ng Kalilangan at ng mga Ilonggo settlers—na hindi maaaring lubusang maunawaan sa pamamagitan ng iba pang mga disenyo ng pananaliksik.

Disenyo ng Sampling

Purposive sampling ang ginamit sa pagpili ng mga kalahok upang matiyak na ang mga ito ay may kaugnay na karanasan at kakayahang magbigay ng malalim na paglalarawan ng karanasan ng migrasyon at paninirahan sa Kalilangan. Ang mga kalahok ay kinabibilangan ng mga unang henerasyong Ilonggo settlers na dumating sa Kalilangan mula 1950s hanggang 1980s, at ang kanilang mga inapo na maaaring magbahagi ng mga kwento ng kanilang mga magulang o lolo't lola. Ang pamantayan sa pagpili ng kalahok ay ang mga sumusunod: (1) ang kalahok ay isang unang henerasyong Ilonggo settler na dumating sa Kalilangan sa pagitan ng 1950s at 1980s, o isang inapo na may direktang kaalaman sa karanasan ng kanilang mga ninuno; (2) ang kalahok ay may kakayahang magbigay ng detalyadong paglalarawan ng kanilang karanasan; (3) ang kalahok ay boluntaryong nakilahok sa pag-aaral. Ang pangangalap ng datos ay isinagawa hanggang sa makamit ang data saturation, kung saan wala nang lumilitaw na bagong tema o kahulugan mula sa mga panayam.

Lugar ng Pag-aaral

Isinagawa ang pag-aaral sa Kalilangan, Bukidnon. Pinili ang munisipalidad na ito sapagkat ito ay isa sa mga pangunahing destinasyon ng mga Ilonggo settlers sa Bukidnon. Ang Kalilangan ay may mayamang kasaysayan ng migrasyon at settlement, at hanggang sa kasalukuyan, ang mga Ilonggo ay nananatiling isa sa mga dominanteng pangkat-etniko sa lugar.

Mga Kalahok ng Pag-aaral

Lumahok sa pag-aaral ang sampung (10) piling kalahok na kinabibilangan ng mga unang henerasyong Ilonggo settlers at kanilang mga inapo. Sa sampung kalahok, tatlo (3) ang mga unang henerasyong settler na may edad 70-85 taong gulang, at pito (7) ang kanilang mga inapo (mga anak at apo) na may edad 35-65 taong gulang. Lima (5) sa mga kalahok ay lalaki at lima (5) ay babae. Ang mga kalahok ay nagmula sa iba't ibang barangay sa Kalilangan, kabilang ang Poblacion, Sabang, at mga kalapit na barangay. Ginamit ang purposive sampling upang mapili ang mga kalahok na may kakayahang magbigay ng mayamang paglalarawan ng karanasan ng migrasyon at paninirahan sa Kalilangan. Ang bilang ng mga kalahok ay ibinatay sa prinsipyo ng data saturation, kung saan itinigil ang pangangalap ng datos nang wala nang lumilitaw na bagong tema o kahulugan.

Instrumento ng Pananaliksik

Ginamit sa pag-aaral ang isang semi-structured interview guide na binuo ng mananaliksik batay sa layunin ng pag-aaral at sa mga konsepto ng migration studies. Ang interview guide ay binubuo ng mga pangunahing tanong at probing questions na naglalayong makuha ang malalim at detalyadong paglalarawan ng karanasan ng mga kalahok sa migrasyon at paninirahan sa Kalilangan. Ang interview guide ay isinailalim sa content validation ng tatlong eksperto sa migration studies at lokal na kasaysayan upang matiyak ang pagiging angkop at malinaw ng mga tanong. Ang mga eksperto ay hiniling na suriin ang bawat tanong batay sa (1) kaugnayan sa layunin ng pag-aaral, (2) kalinawan ng pagkakabuo, at (3) pagiging angkop para sa mga kalahok. Ang kanilang mga mungkahi ay isinama sa huling bersyon ng interview guide.

Pamamaraan ng Pangangalap ng Datos

Humingi muna ng pahintulot ang mananaliksik mula sa pamunuan ng lokal na pamahalaan ng Kalilangan at mula sa mga kalahok bago isagawa ang pangangalap ng datos. Matapos ang pagkuha ng informed consent, isinagawa ang mga semi-structured interview sa mga kalahok sa kanilang mga tahanan o sa lugar na kanilang pinili. Ang bawat panayam ay tumagal ng 45 hanggang 90 minuto, at isinagawa sa wikang Hiligaynon, Tagalog, o Cebuano, ayon sa kagustuhan ng kalahok. Ang mga panayam ay naitala gamit ang audio recorder, at ang mga ito ay isinalin sa tekstuwal na anyo (transcription) at inihanda para sa pagsusuri. Ang mga transcription ay isinagawa ng mananaliksik at ng isang research assistant na bihasa sa mga wikang ginamit. Upang matiyak ang katumpakan, ang mga transcription ay sinuri ng mga kalahok sa pamamagitan ng member checking, kung saan sila ay binigyan ng pagkakataon na suriin at kumpirmahin ang katumpakan ng kanilang mga pahayag. Gumamit din ang mananaliksik ng mga dokumento at talaan upang dagdagan ang impormasyong nakalap mula sa mga panayam.

Pag-analisa ng Datos

Ginamit ang thematic analysis sa pagsusuri ng mga nakalap na datos. Ayon kina Braun at Clarke (2021), ang thematic analysis ay isang sistematikong paraan ng pagkilala, pagsusuri, at pag-uulat ng mga pattern o tema sa loob ng datos. Ang proseso ng pagsusuri ay sumunod sa anim na hakbang: (1) pagpapamilyar sa datos, (2) pagbuo ng mga paunang koda, (3) paghahanap ng mga tema, (4) pagsusuri ng mga tema, (5) pagbibigay-kahulugan sa mga tema, at (6) pagsulat ng ulat. Ang mga tema ay inorganisa batay sa tatlong suliranin ng pag-aaral. Upang matiyak ang rigor at kalidad ng kwalitatibong pagsusuri, ginamit ang sumusunod na mga estratehiya: (1) triangulation ng datos sa pamamagitan ng paghahambing ng mga salaysay mula sa iba't ibang kalahok at ng mga dokumento; (2) member checking upang kumpirmahin ang katumpakan ng mga interpretasyon; (3) peer debriefing kung saan ang mga paunang natuklasan ay tinalakay sa mga kapwa mananaliksik upang suriin ang bias at palalimin ang pagsusuri; at (4) audit trail kung saan ang lahat ng hakbang sa pagsusuri ay naitala upang mapanatili ang transparency at replicability ng proseso.

Mga Resulta at Diskusyon

Tanong sa Pananaliksik 1: Mga Salik na Nagtulak at Humikayat sa mga Ilonggo Settlers na Lumipat at Manirahan sa Kalilangan, Bukidnon?

Talahanayan 1. Mga Salik na Nagtulak at Humikayat sa mga Ilonggo Settlers na Lumipat at Manirahan sa Kalilangan, Bukidnon

Kategorya	Paunang Koda	Sipi mula sa mga Kalahok
1.1 Pang-ekonomiyang Salik (Push)	Limitadong oportunidad sa Iloilo; Kahirapan; Kakulangan sa sariling lupa	"Sa Iloilo, partikular sa Pototan at Patong-patong, naging limitado ang oportunidad para sa pagmamay-ari ng sariling lupa." (Kalahok 1) "Matinding kahirapan sa paghahanap ng pera at kawalan ng matatag na kita para sa pagkain ang pangunahing nagtulak sa kanila na umalis." (Kalahok 2) "Ipinagbili ang ari-arian sa Dumalag upang makabili ng apat na ektaryang lupa sa Sabang." (Kalahok 3)
1.2 Pang-akit ng Kalilangan (Pull)	Mayamang likas na yaman; Malamig na klima; Sapat na tubig; Pangako ng lupa	"Ang pangako ng gobyerno na magkakaloob ng lupang matrabaho sa Mindanao ang nagsilbing 'magnet' para sa mga pamilyang ang tanging yaman ay lakas-paggawa." (Kalahok 1) "Ang malamig na klima at sapat na suplay ng tubig sa Kalilangan ay nagsilbing malakas na atraksyon para sa mga pamilyang nakadepende sa kalikasan." (Kalahok 2) "Ang praktis ng manala o ang pagkuha ng mga tira-tirang ani... ang lupain ng Kalilangan ay napakayaman kaya maging ang mga 'tira-tira' ay sapat na upang kumita at makaraos." (Kalahok 2)
1.3 Papel ng mga Institusyon at Programang Pampamahalaan	NARA, Ledesco, LASEDECO; Resettlement program; Distribusyon ng lupa	"Ang National Resettlement and Rehabilitation Administration (NARA) at ang grupong Ledesco ang mga pangunahing ahensyang nag-organisa ng recruitment." (Kalahok 1) "Binanggit ng mga kalahok ang kanilang tiyuhin na nagtrabaho sa LASEDECO... Hinikayat kami na pumunta dito para makaahon kami." (Kalahok 2)
1.4 Ugnayang Pampamilya at Social Networks (Chain Migration)	Imbitasyon ng mga naunang kamag-anak; Tagumpay ng pioneer na pamilya	"Ang kanilang tagumpay ang naging mitsa upang anyayahan ang iba pang mga kamag-anak mula sa Iloilo na sumunod sa Mindanao." (Kalahok 1) "Tinanggap ng kanyang ama ang imbitasyon ng mga kamag-anak na nauna na sa Mindanao." (Kalahok 3)
1.5 Kakulangan sa Pangunahing Pangangailangan sa Pinagmulan	Hirap sa akses sa malinis na tubig; Krisis sa batayang pangangailangan	"Ang hirap sa akses sa malinis na tubig sa Iloilo ay isang kritikal na salik sa kanilang pagnanais na lumipat." (Kalahok 6)

Ang mga salik na nagtulak at humikayat sa migrasyon ng mga Ilonggo patungong Kalilangan ay maaaring ibuod sa dalawang magkasalungat na puwersa: ang "push" mula sa Iloilo at ang "pull" mula sa Bukidnon. Sa panig ng "push," nangingibabaw ang krisis pang-ekonomiya. Inilahad ng Kalahok 1 na sa Pototan at Patong-patong, Iloilo, limitado ang oportunidad para sa pagmamay-ari ng sariling lupa, kaya ang pangako ng gobyerno ng lupang matrabaho sa Mindanao ay naging matinding pang-akit. Kinumpirma ito ng Kalahok 2, na nagbanggit ng matinding kahirapan sa paghahanap ng pera at kawalan ng matatag na kita para sa pagkain. Idinagdag pa ng Kalahok 6 ang kakulangan sa malinis na tubig bilang isang kritikal na dahilan ng pag-alis. Ang Kalahok 3 naman ay nagsalaysay na ipinagbili ng kanyang ama ang ari-arian sa Dumalag upang makabili ng lupa sa Sabang—isang desisyong nagpapakita ng determinasyong mag-ugat sa Mindanao.

Sa panig ng "pull," ang yaman ng likas na yaman ng Kalilangan ang pangunahing atraksiyon. Inilarawan ito ng mga kalahok bilang may malamig na klima, sapat na suplay ng tubig, at matabang lupa (Kalahok 1 at 2). Binigyang-diin ng Kalahok 2 ang praktis ng manala—ang pagkuha ng mga tira-tirang ani—na naging posible dahil sa sobrang yaman ng lupa sa Kalilangan, anupat maging ang mga "tira-tira" ay sapat nang pagkakitaan.

Mahalaga rin ang papel ng mga institusyon. Ang NARA at Ledesco ang nag-organisa ng recruitment at nagbigay ng katiyakan sa mga settler na ang Mindanao ay lupain ng oportunidad (Kalahok 1). Sa kabilang dako, ang koneksyon ng pamilya sa isang empleyado ng LASEDECO ang nagkumpirma sa kanilang ama na ang Kalilangan ay isang lugar ng pag-ahon (Kalahok 2).

Hindi rin maaaring balewalain ang chain migration o ang ugnayang pampamilya. Ang tagumpay ng mga naunang pioneer ay naging mitsa upang anyayahan ang iba pang mga kamag-anak mula sa Iloilo (Kalahok 1). Ang Kalahok 3 mismo ay sumunod sa imbitasyon ng mga kamag-anak na nauna nang nakarating sa Mindanao.

Ang mga natuklasang ito ay nagbibigay ng empirikal na suporta sa push-pull theory ni Lee (1966) at sa konsepto ng chain migration nina Massey et al. (2020). Gayunpaman, ang pag-aaral na ito ay nagpapalawak sa mga teoryang ito sa pamamagitan ng pagpapakita na ang migrasyon ng mga Ilonggo ay hindi lamang isang mekanikal na tugon sa mga pang-ekonomiyang push at pull factors. Sa halip, ito ay isang komplikadong proseso kung saan ang mga indibidwal na desisyon ay naka-embed sa mas malawak na istruktura ng pamilya, komunidad, at estado. Ang pag-aaral ay nagpapakita ng interaksyon ng mikro-level na mga salik (personal na kahirapan, pagnanais para sa mas magandang buhay), meso-level na mga salik (ugnayang pampamilya at social networks), at makro-level na mga salik (mga programang resettlement ng pamahalaan). Ang interaksyong ito ng iba't ibang antas ng pagsusuri ay isang mahalagang kontribusyon sa pag-unawa sa migrasyon bilang isang multi-dimensional na penomenon.

Tanong sa Pananaliksik 2: Karanasan ng mga Ilonggo Settlers at Kanilang mga Inapo sa Paglalakbay, Paninirahan, Pagkuha ng Lupa o Kabuhayan, at Pakikibagay?

Talahanayan 2. Karanasan ng mga Ilonggo Settlers at Kanilang mga Inapo sa Paglalakbay, Paninirahan, Pagkuha ng Lupa o Kabuhayan, at Pakikibagay

Kategorya	Paunang Koda	Sipi mula sa mga Kalahok
2.1 Ang Pisikal na Paglalakbay	Multi-stage na transportasyon (barko, bus, paglalakad); Tagal ng biyahe (3-7 araw)	"Barko mula Iloilo patungong Cagayan de Oro (3 araw); Truck ng gobyerno patungong Maramag (1 araw); Baklay mula Maramag hanggang Kalilangan." (Kalahok 9)
		"Barko: Iloilo-CDO (2 araw at 1 gabi); Bachelor Express: CDO-Kalilangan; Ruta: Malaybalay, Valencia, Maramag, Pangantucan." (Kalahok 2)
2.2 Mga Hamon sa Paglalakbay	Kawalan ng imprastraktura; Maputik at lubak-lubak na daan; Pagtulog sa gilid ng kalsada	"Don Julio (barko) mula Panay patungong Iligan; Bus Iligan-CDO (4 oras); Mindanao Bus CDO-Kalilangan (5+ oras)." (Kalahok 3)
		"Sa paglalakad na ito, tinahak nila ang mga pasikot-sikot na daan at baku-bakong trail. Ang 'baklay' ay simbolo ng determinasyon sa kabila ng lohistikal na kapabayaang pamahalaan." (Kalahok 1)
2.3 Unang Impresyon at Kapaligiran ng Kalilangan	Mamingaw at masukal; Maputik (basakan); Matinding lamig (tugnaw); Mga bahay na kugon at kawayan	"Napilitan ang pamilya na matulog sa gilid ng kalsada habang naghihintay ng susunod na sasakyan." (Kalahok 3)
		"Tumambad ang isang mamingaw at masukal na Kalilangan... maputik at matubig." (Kalahok 7)
		"Ang matinding tugnaw (lamig) ang unang sumalubong sa kanila, na naging dahilan upang hindi sila agad makabangon sa kanilang unang umaga." (Kalahok 10)
		"Ang kasalukuyang Rizal Plaza ay dati lamang na bakanteng lote na nagsisilbing tulugan ng mga karabao. Ang mga bahay ay madalang at gawa lamang sa kawayan at kugon." (Kalahok 3)

2.4 Unang Paninirahan at Kabuhayan	Hand-to-mouth na pamumuhay; Pagiging nakikisaka (tenant); Pagkakaloob o pagbili ng lupa; Murang presyo ng ani	"Ang unang yugto ng kanilang paninirahan ay itinuturing na 'hand to mouth' na pamumuhay—ang kinikita sa isang araw ay sapat lamang para sa pagkain sa araw na iyon." (Kalahok 2) "Sa ilalim ng programa ng NARA, ang bawat pamilya ay pinagkalooban ng anim (6) na ektarya ng lupa." (Kalahok 1) "Nagsimula sa pagiging nakikisaka (sharecropping/tenant) sa palay at mais... ang mais ay ibinebenta lamang sa halagang 10 centavos bawat kilo." (Kalahok 2 at 3)
2.5 Ebolusyon ng Kabuhayan	Mula sa manwal patungo sa mekanisasyon; Pagtatayo ng rice mill; Paggamit ng traktora	"Mula sa tradisyunal na 'bayo-bayo' (manual na paggiik ng palay), ang pamilya ay nagtagumpay na makapagtatag ng isang maliit na gilingan (rice mill)." (Kalahok 1) "Ang pagyakap sa mga makabagong teknolohiya gaya ng mga traktora ay nagbigay-daan sa mas progresibong antas ng pamumuhay." (Kalahok 2)
2.6 Pakikibagay sa Multikultural na Komunidad	Pakikipamuhay sa Manobo, Muslim, Cebuano, Ilokano; Code-switching; Pagpapanatili ng Hiligaynon; Tradisyon (hampang-hampang)	"Ang pakikipag-ugnayan ay hindi lamang sa kapwa Ilonggo kundi sa mga katutubong Manobo (Lumad)." (Kalahok 1) "Ang Hiligaynon ay nananatiling heritage language sa loob ng tahanan... ang Tagalog/Filipino ang nagsilbing lingua franca... code-switching sa labas." (Kalahok 1 at 2) "Isang buhay na tradisyon ang 'hampang-hampang' sa mga lamay... isang mekanismo ng communal coping na dinala mula sa Panay." (Kalahok 10) "Ang prinsipyo ng 'Makisama' ang naging proteksyon nila sa gitna ng mga ulat ng gulo sa rehiyon." (Kalahok 3)

Ang karanasan ng mga Ilonggo settlers sa Kalilangan ay isang salaysay ng pisikal na paghihirap, pagtitiis, at unti-unting pagsasama sa bagong kapaligiran. Sa paglalakbay, inilarawan ito ng mga kalahok bilang isang odiseya. Ang Kalahok 9 ay nagtala ng tatlong yugto: tatlong araw na biyahe sa barko mula Iloilo patungong Cagayan de Oro, isang araw na sakay ng truck ng gobyerno patungong Maramag, at ang pinakamahirap na bahagi—ang "baklay" o paglalakad mula Maramag hanggang Kalilangan sa gitna ng masukal na gubat. Para sa Kalahok 2 na lumipat noong dekada '80, ang biyahe ay tumagal ng dalawang araw at isang gabi sa barko, sinundan ng bus ride na dumaan sa Malaybalay, Valencia, Maramag, at Pangantucan. Ang Kalahok 3 naman ay nagbahagi ng mas detalyadong ruta: sakay ng barkong Don Julio mula Panay patungong Iligan, apat na oras na bus pa-CDO, at limang oras na Mindanao Bus patungong Kalilangan, na may stopover na kinailangan nilang matulog sa gilid ng kalsada.

Sa unang paninirahan, ang Kalilangan noong dekada '50 hanggang '80 ay inilarawan bilang mamingaw, masukal, at maputik (basakan). Ang matinding lamig (tugnaw) ang unang sumalubong sa Kalahok 10, na naging dahilan upang hindi sila agad makabangon sa kanilang unang umaga. Ang mga bahay ay yari sa kugon at kawayan, at ang plaza ay dating bakanteng lote na tulugan ng mga karabao. Ang pamumuhay ay "hand to mouth"—ang kinikita sa isang araw ay sapat lamang para sa pagkain sa araw na iyon (Kalahok 2).

Sa pagkuha ng lupa at kabuhayan, ang mga settler ay nagsimula bilang mga nakikisaka o tenant. Sa ilalim ng NARA, ang bawat pamilya ay pinagkalooban ng anim na ektarya ng lupa, bagaman ang mga ito ay virgin forest na nangangailangan ng matinding paglinang (Kalahok 1). Ang Kalahok 3 naman ay nagsalaysay na ipinagbili ng kanyang ama ang ari-arian sa Dumalag upang makabili ng apat na ektarya sa Sabang. Ang mga ani tulad ng mais ay ibinebenta lamang sa halagang 10 centavos bawat kilo, kaya't ang pamilya ay namuhay sa matinding pagtitipid (Kalahok 2 at 3). Sa kabila nito, unti-unting umunlad ang kanilang kabuhayan: mula sa manwal na paggiik ng palay (bayo-bayo), nakapagpatayo sila ng rice mill, at kalaunan ay gumamit ng mga traktora (Kalahok 1 at 2).

Ang mga natuklasang ito ay umaayon sa mga naunang pag-aaral nina Tacoli at Mabala (2020) na nagpapakita na ang paglalakbay ng mga migrante ay kadalasang puno ng pisikal na paghihirap at kawalan ng katiyakan. Gayunpaman, ang pag-aaral na ito ay nagpapalalim sa pag-unawa sa karanasang ito sa pamamagitan ng pagpapakita ng partikular na konteksto ng migrasyon ng mga Ilonggo—ang multi-stage na katangian ng kanilang paglalakbay, ang simbolikong kahulugan ng "baklay" bilang pagpapakita ng determinasyon, at ang papel ng mga programang resettlement ng pamahalaan sa pagpapadali (o hindi pagpapadali) ng kanilang pagdating.

Gayundin, sinusuportahan ng mga natuklasan ang konsepto ng acculturation ni Berry (2021), na nagpapakita na ang matagumpay na pakikibagay ay nangangailangan ng balanse sa pagitan ng pagpapanatili ng sariling kultura at pakikilahok sa mas malawak na lipunan. Ang pag-aaral ay nagpapalawak sa konseptong ito sa pamamagitan ng pagpapakita na ang pakikibagay ng mga Ilonggo ay hindi lamang isang indibidwal na

proseso kundi isang kolektibo at intergenerational na penomenon. Ang pagpapanatili ng Hiligaynon sa loob ng tahanan, ang paggamit ng Tagalog bilang lingua franca, at ang code-switching sa Cebuano ay nagpapakita ng isang nuanced at praktikal na diskarte sa multilingualism na nagpapahintulot sa kanila na mapanatili ang kanilang kultural na identidad habang nakikipag-ugnayan sa mas malawak na komunidad. Ang tradisyon ng hampang-hampang ay isang halimbawa kung paano ang mga kultural na gawi ay nagsisilbing mekanismo ng communal coping na tumutulong sa mga settler na harapin ang mga hamon ng migrasyon at paninirahan.

Tanong sa Pananaliksik 3: Epekto ng Modernisasyon at Pagbabago ng Panahon sa Pagpapanatili?

Suliranin 3. Ambag ng mga Ilonggo Settlers sa Pagbuo ng Kabuhayan, Kultura, at Lokal na Identidad ng Kalilangan, Bukidnon.

Kategorya	Paunang Koda	Sipi mula sa mga Kalahok
3.1 Ambag sa Agrikultura at Teknolohiya	Pagpapakilala ng traktora; Paghabi ng amakan; Mekanisasyon ng pagsasaka; Pagtatayo ng rice mill	"Ang pagpapakilala sa paggamit ng mga traktora at ang sining ng paghabi ng amakan (woven bamboo mats) na ginagamit sa pagpapatuyo ng mga produktong agrikultural." (Kalahok 2) "Ang pagtatayo ng gilingan ay hindi lamang isang business move; ito ay tanda ng modernisasyon sa isang liblib na lugar." (Kalahok 1)
3.2 Ambag sa Ekonomiya at Negosyo	Pagnenegosyo; Pagiging lider sa mga samahan ng magsasaka; Pagtatayo ng mga restaurant at negosyo	"Ang pangunguna sa pagnenegosyo at ang aktibong pagganap bilang mga lider sa mga samahan ng magsasaka." (Kalahok 2) "Dahil sa pagkakasakit at kawalan ng akses sa sakahan, nagpasya silang pasukin ang mundo ng komersyo. Dito isinilang ang 'Erna's Restaurant.'" (Kalahok 3)
3.3 Ambag sa Kultura at Pagkain	Pagpapakilala ng Valenciana, Bayi-bayi, langka na may baboy, paksiw; Paggamit ng tambo at alugbati	"Ang pagpapakilala ng mga pagkaing Valenciana at Bayi-bayi na naging bahagi na ng kulinaryong identidad ng bayan." (Kalahok 2) "Napanatili ang mga pagkaing Ilonggo tulad ng langka na may baboy, paksiw na isda, at ang paggamit ng tambo (bamboo shoots) at alugbati." (Kalahok 1)
3.4 Ambag sa Politika at Pamumuno	Malakas na impluwensya ng mga Ilonggo sa lokal na politika; Presensya ng mga prominenteng pamilya	"Ang presensya ng mga pamilyang tulad nina Defensor, Governor Chavez, at ang mga Kimeno ay nagpapatunay sa malakas na impluwensya ng mga Ilonggo sa politika at negosyo ng bayan." (Kalahok 3) "Ang pinakamahalagang legacy na nais nilang iwanan ay ang katangiang pagiging matapang at matalino. Ito ang survival mechanism na nagdala sa kanila mula sa pagiging nakikisaka patungo sa pagiging maunlad na mamamayan." (Kalahok 2)
3.5 Pamana ng mga Katangian at Pagpapahalaga	Katapangan at katalinuhan; Kugi (pagsisikap); Pagpapahalaga sa edukasyon; Pagiging matapang at matalino	"Ang pilosopiya ni Lola Erna ay payak: 'magsikap at hindi magtinamad.' Para sa kanya, ang 'kugi' ang tanging paraan upang malampasan ang kahirapan ng pagiging isang 'pangayaw.'" (Kalahok 3) "Ang bunga ng sakripisyong ito ay hindi lamang ang lupang kanilang nabili, kundi ang tagumpay ng kanyang pitong anak na nakapagtapos sa mga prestihiyosong institusyon gaya ng Xavier University at Lourdes School." (Kalahok 3)
3.6 Paghubog ng Lokal na Identidad	Pagiging dominanteng pangkat; Transpormasyon mula sa settler patungo sa "lumad" (katutubo sa modernong kahulugan)	"Sa kanyang obserbasyon na ang Kalilangan ay 90% Ilonggo, makikita natin kung paanong ang mga 'pangayaw' ay naging 'architects' ng lokal na kasaysayan." (Kalahok 3) "Mula sa pagiging mga magsasakang natutulog sa gilid ng kalsada, ang mga Ilonggo ay naging dominanteng puwersang sosyo-ekonomiko na humubog sa wika, pagkain, at politika ng Bukidnon." (Kalahok 3)

Ang mga Ilonggo settlers ay hindi lamang nakinabang sa Kalilangan—sila rin ang naging pangunahing tagapag-ambag sa pag-unlad nito sa larangan ng agrikultura, ekonomiya, kultura, at pamamahala.

Sa agrikultura at teknolohiya, ipinakilala nila ang paggamit ng mga traktora at ang sining ng paghabi ng amakan—mga banig na kawayan na ginagamit sa pagpapatuyo ng mga produktong agrikultural (Kalahok 2). Ang Kalahok 1 ay nagpatayo ng isang rice mill, na hindi lamang isang negosyo kundi isang tanda ng modernisasyon sa isang liblib na lugar.

Sa ekonomiya at negosyo, ang mga Ilonggo ay nanguna sa pagnenegosyo at naging aktibong lider sa mga samahan ng magsasaka (Kalahok 2). Ang Kalahok 3, matapos mawalay sa kanilang sakahan dahil sa kaguluhan at sa kanyang pagkakasakit, ay nagtayo ng "Erna's Restaurant," na naging sentro ng interaksyong sosyal sa bayan.

Sa kultura at pagkain, nagdala sila ng mga pagkaing naging bahagi na ng kulinaryong identidad ng Kalilangan, tulad ng Valenciana, Bayi-bayi, langka na may baboy, paksiw, at paggamit ng tambo at alugbati

(Kalahok 1 at 2). Bagama't ang ilang materyal na kultura tulad ng pagsuot ng patadyong ay halos naglaho na, ang kanilang impluwensya sa wika at pagkain ay nananatiling matatag (Kalahok 1).

Sa politika at pamumuno, binanggit ng Kalahok 3 ang mga prominenteng pamilyang Ilonggo tulad nina Defensor, Governor Chavez, at ang mga Kimeno, na nagpapatunay ng malakas na impluwensya ng mga Ilonggo sa politika at negosyo ng bayan. Sa kanyang obserbasyon, ang Kalilangan ay 90% Ilonggo, kaya't ang mga "pangayaw" ay naging mga "architects" ng lokal na kasaysayan.

Ang mga natuklasang ito ay umaayon sa mga naunang pag-aaral nina Mills at Doyle (2019) at Mills et al. (2022) na nagpapakita na ang mga migrante ay nagdadala ng kanilang mga kasanayan, kaalaman, at tradisyon na nagpapayaman sa kultural na tanawin ng kanilang bagong komunidad, at sa paglipas ng panahon ay nagiging mahalagang bahagi ng kanilang bagong tahanan. Ang pag-aaral na ito ay nagpapalawak sa mga naunang pag-aaral sa pamamagitan ng pagpapakita na ang ambag ng mga Ilonggo settlers ay hindi lamang pang-ekonomiya o kultural kundi pati na rin pampulitika at sosyal. Ang kanilang pagiging "architects" ng lokal na kasaysayan ay nagpapakita na ang mga migrante ay hindi lamang *passive recipients* ng kanilang bagong kapaligiran kundi aktibong mga ahente ng pagbabago na humuhubog sa direksyon ng kanilang komunidad.

Mahalagang bigyang-diin na ang mga pahayag tungkol sa impluwensyang sosyo-politikal ng mga Ilonggo settlers ay batay sa mga obserbasyon at persepsyon ng mga kalahok, at hindi dapat unawain bilang mga obhetibong sukat ng kanilang aktuwal na impluwensya sa pulitika ng Kalilangan. Ang pag-aaral na ito ay hindi nagsagawa ng sistematikong pagsusuri ng mga istruktura ng kapangyarihan o ng mga politikal na proseso sa Kalilangan, kaya ang mga pahayag na ito ay dapat basahin bilang mga pananaw ng mga kalahok sa halip na mga konklusibong pahayag tungkol sa aktuwal na kalagayan ng pulitika sa bayan.

Sa huli, ang mga Ilonggo settlers ay hindi lamang mga dayuhang dumating; sila ang naging pundasyon ng modernong Kalilangan, mula sa pagbubukas ng kagubatan, pagpapakilala ng makabagong pagsasaka, hanggang sa paghubog ng wika, pagkain, at pamamahala ng bayan. Ang kanilang kuwento ay patunay na ang pagpangayaw ay hindi lamang paglipat kundi isang proseso ng pagbuo ng bagong tahanan at identidad sa "bag-ong duta."

Etikal na Pagsasaalang-alang

Sa pagsasagawa ng pag-aaral, mahigpit na isinasaalang-alang ang mga pamantayang etikal upang mapangalagaan ang kapakanan, karapatan, at dignidad ng mga kalahok. Ang pag-aaral na ito ay nakakuha ng etikal na clearance mula sa Pamantasan ng Gitnang Mindanao - Kolehiyo ng Edukasyon (CMU-College of Education) bago isagawa ang pangangalap ng datos. Ang etikal na clearance ay nagkumpirma na ang pag-aaral ay sumusunod sa mga pamantayan ng etikal na pananaliksik na kinasasangkutan ng mga *human participants*. Bago isinagawa ang panayam, humingi ang mananaliksik ng pahintulot mula sa kinauukulang awtoridad at ipinaliwanag sa mga kalahok ang layunin, proseso, at kahalagahan ng pag-aaral. Ang kanilang pakikilahok ay boluntaryo, at binigyan sila ng karapatang tumanggi o umatras anumang oras nang walang anumang kaparusahan. Bilang paggalang sa pagiging kompidensiyal ng mga kalahok, gumamit ang mananaliksik ng mga pseudonym o participant codes (hal., Kalahok 1, Kalahok 2, Kalahok 3) sa halip na tunay na pangalan. Ang lahat ng nakalap na datos ay ginamit lamang para sa layunin ng pag-aaral at ligtas na iningatan upang mapanatili ang pagiging kompidensiyal ng impormasyon. Bilang isang pag-aaral na nakatuon sa karanasan ng mga Ilonggo settlers, isinagawa ang interpretasyon nang may paggalang sa kanilang kultura, paniniwala, at pagkakakilanlan. Sinikap ng mananaliksik na maiwasan ang maling representasyon ng kanilang kultura sa pamamagitan ng maingat at responsableng pagsusuri ng mga salaysay ng mga kalahok.

Konklusyon

Ang pag-aaral na ito ay nag-aambag sa migration studies sa pamamagitan ng pagbibigay ng mayamang, kontekstuwal, at tao-sentrong paglalarawan ng migrasyon at settlement mula sa perspektibo ng mga ordinaryong tao—isang pananaw na madalas na napapabayaang sa mga macro-level na pagsusuri. Sa pamamagitan ng pagdodokumento ng mga personal na salaysay ng mga Ilonggo settlers, ang pag-aaral ay nagpapakita kung paano ang mga indibidwal na karanasan ay naka-embed sa mas malawak na istruktura ng pamilya, komunidad, at estado, at kung paano ang mga migrante ay hindi lamang passive na biktima ng mga pwersang pang-ekonomiya at pampulitika kundi aktibong mga ahente ng pagbabago. Ang pag-aaral ay nag-aalok din ng mga empirikal na ebidensya para sa mga teoretikal na konsepto tulad ng push-pull theory, chain migration, at acculturation, habang nagpapakita ng mga limitasyon ng mga teoryang ito at ang pangangailangan para sa mas nuanced at kontekstuwal na pag-unawa ng migrasyon. Sa antas ng lokal na kasaysayan, ang pag-aaral ay nagbibigay ng isang mahalagang kontribusyon sa pag-unawa sa kasaysayan ng Kalilangan at ng Bukidnon, sa pamamagitan ng pagdodokumento ng mga hindi gaanong naririnig na kwento ng pagtitiis, determinasyon, at tagumpay na humubog sa kasalukuyang kalagayan ng komunidad.

Mga Rekomendasyon

Batay sa mga natuklasan at konklusyon ng pag-aaral, inirerekomenda ang mga sumusunod: Sa mga Lokal na Guro at Edukador. Higit pang isama ang lokal na kasaysayan ng migrasyon at settlement sa mga aralin sa Araling Panlipunan at Filipino upang mapalalim ang pag-unawa ng mga mag-aaral sa kanilang sariling komunidad at identidad. Ang mga kuwento ng mga Ilonggo settlers ay maaaring gamitin bilang mga case study sa pagtuturo ng migration, kultura, at pakikibagay. Maaari ring bumuo ng mga localized instructional materials na nagtatampok sa mga oral histories ng mga settler at kanilang mga inapo. Sa Lokal na Pamahalaan ng Kalilangan. Bumuo ng mga programa at proyekto na nagdodokumento at nagpapahalaga sa kasaysayan ng migrasyon at settlement sa Kalilangan, tulad ng pagtatatag ng isang lokal na museo o heritage center na nagtatampok sa mga kuwento ng mga unang settlers. Maaari ring magsagawa ng taunang pagdiriwang na nagbibigay-pugay sa mga Ilonggo settlers at sa kanilang kontribusyon sa bayan, at magtatag ng isang lokal na archive ng oral histories upang mapanatili ang mga kwento ng mga pioneer para sa susunod na henerasyon. Sa mga Mananaliksik. Magsagawa ng mga karagdagang pag-aaral na sumusuri sa iba pang aspeto ng karanasan ng mga Ilonggo settlers, tulad ng kanilang relasyon sa mga katutubong komunidad, ang papel ng kababaihan sa migrasyon at settlement, at ang intergenerational transmission ng kultura at identidad. Maaari ring isagawa ang mga comparative studies sa pagitan ng iba't ibang pangkat-etniko na nag-migrate sa Mindanao upang maunawaan ang pagkakatatulad at pagkakaiba ng kanilang mga karanasan. Sa mga Susunod na Pag-aaral. Maaaring palawakin ang saklaw ng pag-aaral upang isama ang iba pang mga lugar sa Mindanao kung saan nag-settle ang mga Ilonggo, o upang suriin ang mas mahabang panahon ng settlement at ang epekto nito sa kasalukuyang kalagayan ng komunidad. Maaari ring gumamit ng iba pang teoretikal na balangkas, tulad ng post-colonial theory o cultural hybridity theory, upang higit pang mapalalim ang pag-unawa sa karanasan ng mga migrante. Sa mga Inapo ng mga Ilonggo Settlers. Patuloy na ingatan at ipasa ang mga kwento at tradisyon ng kanilang mga ninuno sa susunod na henerasyon. Ang pagdodokumento ng mga oral history at pag-iingat ng mga materyal na kultura (tulad ng mga lumang kasangkapan, kasuotan, at litrato) ay makakatulong upang mapanatili ang kanilang pamana at identidad. Maaari rin silang makipagtulungan sa mga lokal na paaralan at pamahalaan upang magtatag ng mga programa sa pagpapahalaga sa kasaysayan ng migrasyon sa kanilang komunidad.

Mga Sanggunian

- Aguilar, F. V. (2019). *Migration and the Philippines: A historical perspective*. Ateneo de Manila University Press.
- Berry, J. W. (2021). Acculturation: A conceptual framework. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (2nd ed., pp. 15–32). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108679341>
- Braun, V., & Clarke, V. (2021). *Thematic analysis: A practical guide*. SAGE Publications.
- De Haan, A. (2021). Livelihoods and migration: A conceptual framework. *International Migration Review*, 55(2), 345–368. <https://doi.org/10.1177/0197918320959812>
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47–57. <https://doi.org/10.2307/2060063>
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (2020). *Worlds in motion: Understanding international migration at the end of the millennium*. Oxford University Press.
- Mills, K. A., & Doyle, K. (2019). Visual arts: A multimodal language for Indigenous education. *Language and Education*, 33(6), 521–543. <https://doi.org/10.1080/09500782.2019.1635628>
- Mills, K. A., Unsworth, L., & Exley, B. (2022). Cultural experience and the interpretation of Indigenous art. *International Journal of Education & the Arts*, 23(5), 1–23. <https://doi.org/10.26209/ijea23n5>
- Pellegrina, L. (2020). Migration and development in the Philippines: A historical analysis. *Philippine Journal of Development*, 47(1), 1–25.
- Rivera Santana, C., & Akhurst, G. (2021). Critical creative pedagogies: A decolonial and Indigenous approach using visual arts and creative writing. *The Australian Journal of Indigenous Education*, 50(1), 47–54. <https://doi.org/10.1017/jie.2020.15>
- Stake, R. E. (2020). *Multiple case study analysis*. Guilford Publications.
- Tacoli, C., & Mabala, R. (2020). The experience of migration and settlement in developing countries. *International Journal of Urban and Regional Research*, 44(3), 456–473. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12845>
- Tirtosudarmo, R. (2019). *Migration and development in Southeast Asia: A historical perspective*. Routledge.
- Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6th ed.). SAGE Publications.